

MARGARITA POŠKUTĖ

Mykolo Romerio universitetas

XVIII a. PABAIGOS–XIX a. PRADŽIOS LIETUVOS MASONŲ ETINĖS BEI RELIGINĖS NUOSTATOS

Ethical and Religious Outlooks of Lithuanian Masonry
in the late 18th to the 19th Century

SUMMARY

The article discusses philosophical, religious, and cultural impacts of Masonry in Lithuania during the period since the late 18th to 19th century, with a special focus on the influence of the ideas of the Enlightenment, general ideas of Christianity and Biblical tradition, as well as elements of the occult and mystical traditions as derived from the period of the Renaissance. Lithuanian Masons declared their main principles of self-improvement, nurturing personal virtues according to the analogy of the temple of King Solomon. Lithuanian Masons believed in the intrinsically good nature of the human being, and strived for freedom, moral autonomy, mutual understanding, relevant education and practical charity works.

ĮVADAS

Masonai (*laisvieji mūrininkai*) yra žinomi kaip prieštarinčiai vertinamas tarpautinis etinio pobūdžio judėjimas, įvairiais laikotarpiais stipriai paveikęs (kartais teigiama, iki šiol tebeveikiantis) daugelio šalių vadovus ir valdovus, mokslo ir kultūros žmones, o kartu ir tų

šalių politinį, kultūrinį gyvenimą. Ne išimtis ir Lietuva, kurios nemaža dalis iškilių žmonių priklausė šiai draugijai (brolijai). Lietuvoje masonų brolija išsteigė XVIII amžiuje, į ją stėjo dvarininkai, kariškiai, Vilniaus universiteto profesorai. Todėl šio straipsnio tema pasi-

RAKTAŽODŽIAI: masonai, Apšvieta, etika.

KEY WORDS: masons, Enlightenment, ethic.

rinkta neatsitiktinai – masonų veikla ir idėjos yra reikšminga, mažai tyrinėta Lietuvos kultūrinio paveldo sritis.

Nesiimdama plačiau nušviesti masonų judėjimo idėjinio turinio (tai būtų atskiro darbo tema) šiame straipsnyje ketinu apibūdinti ir analizuoti pagrindinius minėto laikotarpio Lietuvos masonų pasaulėžiūros bruožus. Galima išskirti tokius šios pasaulėžiūros apytikslus aspektus bei šaltinius. 1. Apšvietos idėjų poveikis (apie tai byloja masonų filantropinė veikla) – pastangos šviesti visuomenę leidžiant knygas, žurnalus, aktyviai dalyvaujant švietimo reformoje (tarp Edukacinės komisijos narių buvo nemažai masonų). Taip pat negalima pamiršti ir politinės veiklos. Masonai reikšmingai prisidėjo prie Apšvietos svarbiausios idėjos – visuomenės tobulinimo – įgyvendinimo. 2. Konfesiniu požiūriu tiksliau neapibrėžtos krikščionybės idėjos – tai atskleidžia plačiau traktuojami Testamentai bei visa Biblinė tradicija. 3. Iš Renesanso ir dar senesnių laikų atėję magijos, okultizmo, kabalos elementai, kurie ypač išryškėja masonų simbolikoje bei liturgijoje. Be to, draugija buvo „slapta“, uždara – į laisvųjų mūrininkų gretas priimami tik iškilūs žmonės, pasirengę tobulinti tiek atskirą žmogų, tiek visą visuomenę remdamiesi mistine tradicija, t.y., Dievo ženklus pažindami gamtoje, kad vėliau juos atskleistų žmoguje, o galiausiai – visoje visuomenėje.

Deja, iki šiol ši „nematoma“ (nematoma dėl keleto priežasčių: nepalankaus Katalikų bažnyčios požiūrio ir dėl pačių masonų slapstymosi), tačiau įtakinga

XVIII bei XIX amžių visuomeninio bei intelektualinio Lietuvos gyvenimo dalis nebuvo tyrinėta. Bent jau jos filosofinė pusė, turinti itin stiprų etinį aspektą.

Pirmieji žinomi masonai Lietuvoje buvo Ignas Oginskis, Jurgis Vielhorskis, Karolis Radvila. Pirmosios žinomos ložės buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje – *Aukso Žiedas* Balstogėje (1770 m.), Polocke ir Mogiliove (apie 1770–1774 m.), *Gerasis Ganytojas* (*Bon Pasteur*) Vilniuje (1778 m.). Pastaroji 1780 m. suskilo į tris: prancūziškąją (*Bon Pasteur*), vokiškąją (*Išminties šventovė – Zum Tempel der Weisheit*) ir lenkiškąją (*Uolulis lietuvis – Gorliwy Litwin*). 1781 m. jos buvo sujungtos į vieną didžiąją ložę, pavadintą *Didžiąja Lietuvos sąjunga* (*Union Parfaite de Lituanie*), kurios didysis magistras buvo Mykolas Oginskis. Įdomu, kad maždaug tuo pačiu metu Vilniuje suburta ir moterų ložė *Fidelité Parfaite* (*Tobuloji ištikimybė*) – retas reiškinyms masonijos istorijoje.

Ložių kūrimasis sutampa su Apšvietos laikotarpiu, o, U. Im Hofo teigimu, „masonai tarp švietėjų užima vieną pirmųjų vietų“¹, kadangi „jų draugija bendriems švietimo siekiams bei vaizdiniam suteikė institucinius rėmus“². Iškiliausi Apšvietos mąstytojai protą ir švietimo pažangą laikė istorijos varikliu ir jos prasme. Tuo metu formavosi kosmopolitinė inteligentija, puoselėjusi universalius filosofijos idealus.

Tai buvo veržlus laikotarpis, kuomet siekta kokybiškai pakeisti visuomenę. Bet nors XVIII a. pradžioje „Lietuvos ir Lenkijos valstybė priklausė istorinei Europos erdvei, tačiau didesnė jos visuo-

menės dalis Vakarų Europos tradicijoje negyveno³. Visgi vėliau padėtis ėmė keistis, o paskutiniojo Abiejų Tautų Respublikos karaliaus. Su kultūriniu atgimimu sutampa Stanislovo Augusto Poniaťiovskio valdymas.

Iškiliausi Apšvietos veikėjai pagrindinėmis politinio ir visuomeninio poveikio priemonėmis laikė literatūrą ir švietimą. Prancūzų įtaka, kuri XVIII amžiaus pradžioje tepalietė siaurą aristokratų ratą, Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu ėgavo didesnę reikšmę, kadangi tokių rašytojų kaip D. Diderot'o, Voltaire'o, d'Alembert'o bei J.-J. Rousseau idėjos pradėjo skverbtis į Abiejų Tautų Respublikos išsilavinusių žmonių protus. Tiesa, švietėjų būrys nebuvo gausus, jam teko kovoti nelygią kovą su atkakliai besipriešinančia, kur kas gausesne valdančiąja bajorų klase, kuri, bū-

dama ištikima „sarmatizmui“, nenorėjo priimti jokių naujovių. Tačiau jau Rousseau yra pastebėjęs nepaprastą Lietuvos-Lenkijos valstybės žmonių veiklumą⁴, o „augantį XIX a. pradžioj Lietuvos visuomenės subrendimą rodė jos didėjęs jautrumas kultūriniais ir socialiniams interesams ir būrimasis į tam tikras draugijas“⁵. Prisimenant masonų įtaką, nenuostabu, kad į laisvųjų mūrininkų brolijas susibūrę švietėjai nemažai nuveikė reformuodami tiek kultūrą, tiek politiką. Nereikėtų pamiršti ir jų plačių ryšių tiek su Prancūzijos enciklopedininkais (pvz., M. Vielhorskis kreipėsi į Rousseau bei G. B. de Mabli, prašydamas juos pasisakyti dėl numatytų valdymo reformų Lenkijoje), tiek su masonais iš Vokietijos bei Rusijos, kurioje Jekaterina II, o vėliau ir Aleksandras I toleravo masonus.

ASMENYBĖS TOBULĖJIMAS KAIP AUKŠČIAUSIAS DOROVINIS PRINCIPAS

XVIII a. pabaigoje (1773 m.) buvo panaikintas jėzuitų ordinas. Iki tol šis ordinas Lietuvoje ir Lenkijoje išlaikė daugelį mokyklų. Tad Abiejų Tautų Respublikai iškilo švietimo klausimas, kuriam spręsti 1773 m. spalio 15 d. buvo įkurta Edukacinė komisija, vadovaujama Vilniaus vyskupo I. Masalskio. Nežinia, kiek laisvieji mūrininkai turėjo įtakos šios komisijos nuostatams (jos vadovėlių rengimo draugijoje darbavosi Kazimieras Narbutas, be to, jai priklausė tokie garsūs masonai kaip Varšuvos Kunigaikštystės ir Kongreso Karalystės laikų nusipelnęs švietimo ministras Stanis-

lovas Kostka Potockis, Adomas Čartoryskis), tačiau jų dvasia itin masoniška. Tai atsispindi 1784 m. vasario 26 d. posėdžio metu priimtų „Didžiosios Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Ložės nuostatų“ (Akt ogłoszenia i ustawy Wielkiego Wschodu Królestwa Polskiego i W. Ks. Litewskiego), privalomų visoms Lenkijos ir Lietuvos ložėms, įvade, kur skaitome: „Kol žmogus tiki Dievu, šviesus ir doras visą gyvenimą, o tuo pačiu teisingas ir jautrus artimo atžvilgiu, geras Tėvynės sūnus, kilnių siekių, paklusnus teisei, žinantis savo laisves, galintis apdai-

riai elgtis su savo turtu; kol stengiasi dėl savo paties ir visuomenės laimės, visa tai patariama ir parodoma šiame kodekse“⁶. Edukacinės komisijos pagrindiniu tikslu tapo naujo pilietinio branduolio sukūrimas⁷. Jos dėka mokyklose pradėta dėstyti praktinė teisė, tautų teisė, politinė ekonomika.

Visa tai primena masonų tikslus – jų teigimu, žinios panaikina nemokšiskumą ir prietarus, ir tik išsilavinęs, apsišvietęs žmogus gali žinoti savo laisves bei suformuluoti aukštesnius tikslus.

Laisvajam mūrininkui prisakoma visada galvoti apie savo sielos tobulinimą: „Broli, pasišvėsdamas artimo gėriui, nepamiršk apie savęs tobulinimą ir neapleisk atlikti užduočių, būtinų nemirtingai sielai. Dažnai įeik į savo širdį, kad pasigilintum į slapčiausias jos paslaptis. Savęs paties pažinimas yra svarbiausia laisvojo mūrininko priedermė“⁸. Sielos tobulinimas aprašomas statybininkų terminais: ji esanti beformis luitas, kurį reikia apvalyti nuo netikusių pažiūrų, tuomet aptašyti ir galiausiai suteikti jai tinkamą formą. Šis procesas yra ilgas, trunkantis visą gyvenimą. Lygiai taip pat visa žmonija ištikus šimtmečius siekia pažinimo, kuriame slypi didžiausia egzistencijos paslaptis. Taip siekiama parodyti, kad masonų brolijos istorija siekia mažų mažiausiai Saliamono šventyklos (966 m. pr. Kr.) statybas.

Žmogaus tobulinimą mistine prasme masonai simboliškai išreiškė „šventyklos statymu“. Turima galvoje karaliaus Saliamono šventykla, simbolizuojanti žmogaus vidinę dvasinę šventyklą, o šios šventyklos statymui naudojami įrankiai

reiškia dorybių ugdymą. Todėl nenuostabu, kad Saliamono šventykla – toks svarbus simbolis masonų filosofijoje ir etikoje, kuri skirta tobulinti žmogų. A. Giese'o manymu, Saliamono šventyklos pavyzdys veikiausiai buvo žinomas ir viduramžiais, „buvo siekiama pavaizduoti dangiškąją Jeruzalę žemiškosiuose katedrose, bažnyčiose, vienuolynuose, sukurti tam tikrą Saliamono šventyklos kopiją“⁹. Tačiau masonai senuosius šventyklos simbolius pripildė nauju turinio: dabar Saliamono šventyklos statymas reiškia ne tiek Jeruzalės vaizdavimą, kiek taikos ir vienybės ugdymą tarp žmonių plačiąja prasme, o individualiame lygmenyje – žmogaus vidinį dvasiinį ir mentalinį tobulėjimą.

Šis masonų pasaulėžiūros ezoterinis pagrindas buvo perimtas iš magijos ir kabalos, hermetinio ir hebrajiško misti-cizmo tradicijos, kuri pagrindė Renesanso neoplatonizmą. Anot kabalistų, pažinęs save, suvokęs visas savo sielos paslaptis, žmogus gali suprasti pasaulį, tą renesansiškąją *mundus maior*, kadangi savęs pažinimas yra pirmoji pakopa dieviškosios išminties link. Gebėjimas suvokti, kas yra visų daiktų pamatas ir šaltinis – tai geriausia Dievo dovana žmogui. Taip atsiskleidžiantis ryšys tarp Dievo ir žmogaus, neapriboto priklausomybe nuo Dievo; išryškėja abipusis poveikis. Šias idėjas Lietuvos masonai galėjo perimti iš XVII a. anglų mistiko, renesansiškosios kabalistinės-hermetinės tradicijos tęsėjo Roberto Fluddo, kurio darbai buvo privaloma literatūra masonams, veikalų. Be to, Vilniaus universiteto bibliotekoje, kuriai 1804–1832 me-

tais vadovavo prof. Godwrydas Ernestas Grodekas, randame tris šio filosofo veikalus, kuriuose be daugelio įvairių klausimų (fortifikacijos, muzikos, meteorologijos, atminties meno ir kt.) bando ma atskleisti ryšį tarp Dievo ir Jo kūrinų – pasaulio ir, svarbiausia, žmogaus.

Išskirtinę svarbą spekuliatyviojoje masonybėje įgavo geometrija. Ji buvo traktuojama kaip Dievo manifestacijos įrankis. Laisvieji mūrininkai pačią masonybės organizacinę struktūrą tapatino su geometrija, o taip pat ir statyba, architektūra. Kita vertus, kad ir kokia būtų ši struktūra – 3 ar 33 pakopų – ji atspindi kabalistų pasaulio sampratą (iš dalies perimtą iš neoplatonikų): anot krikščioniškųjų kabalistų, Dievas, emanuodamas šviesą ir išmintį, sukūrė pasaulį. Masonai remiasi panašia samprata: tik pradedant nuo pačios žemiausios, ar „tamsiausios“, pažinimo pakopos ilgainiui galima pasiekti šviesą.

Matas, skaičius, tvarka, harmonija – tai sąvokos puikiai tinkančios atspindėti ar apibūdinti pasaulį ir vidinį žmogaus gyvenimą. Tiesa, proporcingumo, simetrijos principai, kaip svarbus antikos palikimas, buvo būdingi ir viduramžių filosofijai, tačiau tada matematiniai skaičiavimai nebuvo naudojami įtvirtinant teocentrinę pasaulio tvarką ir dėsingumą. Jie tapo svarbūs tik tada, kai pasaulio sampratos centre atsidūrė žmogus, t.y. Renesanso laikotarpiu, ir ši renesansiškąjį paveldą perėmė masonai. Pasak J. Andersono, veikalo *Constitutions of Freemasons* (1725) autoriaus, derami tarpusavio santykiai visuomeniniame gyvenime vadinami teisingumu, moralėje – dorumu, politikoje – nepri-

klausomybe. Laisvųjų mūrininkų požiūriu, masonybė ir geometrija sutampa, o jų esmė yra teisingumas, dorovė, laisvė. Reikia atsisakyti bet kokios savivalės teisingoje laisvėje, kuri susijusi su dieviškuoju įstatymu. „Tas vidinis įsakymas įpareigoja žmones dirbti, lavinti savo galias, tinkamai nugyventi gyvenimą ir kaip vienos visumos dalelei kurti laimės, ramybės ir laisvės karalystę“¹⁰.

Bet, nors masonai ir naudojo transformotus senuosius simbolius, nors nuolat pabrėžė savo tariamai didingą praeitį, jų tikslai buvo nukreipti tik į ateitį. Masonybė nebuvo tik nuolat šlovinama praeitis. Tai gyvas, aktyvus principas, skatinantis siekti vis aukštesnių tikslų. Iš narių reikalauta, kad „kiekvienas prieš pasiekdamas [aukštesnę] masonų pakopą, pagal tų laikų galimybes, siektų naujų mokslų ir pažiūrų, kurie jį padarytų viduje laimingą ir naudingą visuomenei“¹¹. Tai reiškia, kad kiekvienas laisvasis mūrininkas turi užsiimti asmenybės tobulėjimu. Tam reikalinga ne tik atskleisti savo sielos paslaptis, bet, kaip ir dera tikriems Apšvietos, kai filosofijos ir mokslo sąjunga tapo įprasta, adeptams, studijuoti naujausius mokslus. Štai 1781 m. susirinkę Vilniaus ložių atstovai masonų statutą papildė straipsniu, įpareigojančiu kiekvieną brolių parengti kalbą istorijos, laisvųjų menų, fizikos, chemijos, anatomijos, religijų tolerancijos, prekybos, karybos, ūkininkavimo, moralės ir kt. temomis. Rousseau numatė pavojus, kad „talentų ir aistrų įvairovė, nenaudingi ir kenksmingi menai, paviršutiniškos ir negilios žinios pagimdytų aibes prietarų, priešingų protui, laimei ir dorybei“¹². Tuo tarpu laisvieji mūrininkai ma-

nė priešingai – kad „atskleidžiant tinkamas žmogaus galias, jam suteikiama galimybė jas lavinti; taip jis parengiamas darbui ložėje, kad prie grynai masoniškų darbų jungtų ir kitus, tinkamus geram skoniui ir talentui lavinti darbus. Visi mokslai, visi menai, viskas, kas gražu ir pamokoma, gali būti svarstoma ložėje ir turi teisę būti studijuojami ir bandomi“¹³. Lietuvos masonų manymu, mokslų studijavimas būtinas žmonijos dvasiniam ir intelektualiniam tobulėjimui, kadangi šios studijos ne tik duoda naudos žmogui ir visuomenei, bet ir priartina žmogų prie Dievo.

Lietuvos masonai manė, kad savęs tobulinimas turi būti ne vien kontempliatyvus, bet ir praktinis. Tik aktyvus žmogus gali keistis ir keisti, todėl jie pripažino jausmų svarbą dvasiniame žmogaus gyvenime. Lietuvos ir Lenkijos ložių reformatorius ukmergiškis Jokūbas Šimkevičius teigė, kad reikia derinti protą ir jausmus – tai yra „pirmutinė protingos būtybės prievolė ir pareiga, o nuo jų [proto ir jutimų] naudojimo priklauso žmogaus vertė“¹⁴. Visgi Lietuvos-

Lenkijos masonų įstatuose kviečiama pasigailėti „nelaimingų bepročių“, kurie pernelyg susižavi materialiais dalykais, vedančiais į pagundą, pernelyg pasikliauja lemtimi ir užmerkia akis prieš kerinčią tiesos, o tuo pačiu ir aukščiausios dorybės, šviesą.

Tiesa, 1786 m. Didžiosios Ložių Sąjungos posėdžio metu didysis magistras Stanislovas K. Potockis kalbėjo apie „tuščią proto žibėjimą“, nublankstantį prieš didžiąją masonų paslaptį. Tačiau iškart po to jis prabilo apie pažinimo, vedančio į tą pačią paslaptį, pažangą. Galima teigti, kad pažinimu jis laikė grynai mistinę patirtį (turimi omenyje senovės chaldėjai, Egipto išminčiai ir pan.), tačiau vargu ar jo minimą Baconą bei Descartes'ą galima įrašyti į tą pačią gretą; vargu ar galima teigti, kad masonai protui suteikė antraeilį vaidmenį.

Masonų ideologijoje atsispindėjo visam XVIII amžiui būdingas siekis išugdyti iš prigimties dorą ir laisvą žmogų, dar nuostabesniu ir stipresniu, išlaisvinti iš vidinių klystkelių, išmokyti suprasti, kad turi pasikliauti ir savimi.

KITOS ETINĖS MASONŲ NUOSTATOS

Masonai, kaip tikri Apšvietos idėjų tęsėjai, tikėjo žmogaus prigimtimi, tačiau ne Th. Hobbes'o apibūdinta vilkiškąja, o nusakyta Rousseau – gerąja – žmogaus prigimtimi. J. Šimkevičiaus teigimu, kiekvienam poelgiui būdinga išmintis ir dorybė, kurios glūdi prigimtyje, ir tai leidžia siekti aukščiausių tikslų. „Net įprastas laisvųjų mūrininkų darbas, toks kaip įstatų perrašymas, yra šio pobūdžio ir

doras, o uolumas dėl savo prigimties reikalauja nuolatinės moralinės tvirtybės, atramą rasdamas vyraujančiame požiūryje ir tuose sumanymuose, kurie būdingi visai visuomenei“¹⁵.

Laisvųjų mūrininkų nuomone, žmogus yra sociali būtybė, todėl žmogiškasis gailėstis ir broliška meilė yra vienos galingiausių socialinių jėgų, be kurių gyvenimas būtų tik negailėstinga egzisten-

cija. Todėl nenuostabu, kad vienas masonų priesakų yra pagalba kitiems, kurios vienas būdų – filantropija. Teigiama, kad žmogus, suteikdamas kitiems laimės, prisideda prie visuotinio gėrio. „Truputį labdarybės surask ir suprask, kad yra tinkamas žmogiškas sumanymas, viskas yra Laisvojo Mūrininko savybė ir paveldas“¹⁶. Masono branda ir vertė matuojama ne turtu, garbe ar sėkme, bet ištikima, nuolatine ir nesavanau-diška tarnyste kitiems. Žmogus yra toks, kaip elgiasi, jį apibūdina tik jo veikla.

Be abejo, sunku pasakyti, ar visada buvo laikomasi šių principų, tačiau bet koku atveju moralus žmogus, šiuo atveju masonas, turi elgtis gerai vardan paties gėrio, nieko nesitikėdamas sau ir nieko nebijodamas. Ką šiuo atveju reiškia geras elgesys? Tai nėra vadovavimasis I. Kanto kategoriniu imperatyvu. Geram poelgiui be praktinės suteikiama ir mistinė prasmė: gerai besielgiant tampama „nauju gyvu atvaizdu Dievo, kuris geraširdiškai atleidžia žmogui bet kokius nusikaltimus ir nepaisant jo nedėkingumo, apdovanoja geradarys-tėm“¹⁷. Taip protas nugali instinktus. Tai racionalistinė masonų pažiūrų pusė.

Kiekvienas masonas turėtų vadovautis pagrindinėmis dorybėmis: pro-

tingumu, teisingumu, saikingumu, tvirtybe. Deja, jas slopina įvairios ydos. Laisvųjų mūrininkų požiūriu, pasaulis tobulėja, kai žmogus atsikrato prietarų ir nemokšiškumo, kuriais piktinasi Stanislovas K. Potockis ir apie kuriuos rašo Stanislovas Mickanievskis. Pastarojo teigimu, „Gerųjų Mokinių šūkis = (...) užtikrinti tą Kerinčią šviesą, kuri išengiant man [į ložę], visą persmelkė ir apšvietė mano protą, kiek tik profanizmas buvo aptamsinęs“¹⁸.

Nors masonų įstatuose akcentuojamas nusizėminimas prieš Dievą, sukūrusį visą pasaulį, o tuo pačiu ir nemirtingą sielą, bei reikalaujama paklusti Evangelijai, čia jaučiama ir atsakomybė už visą pasaulį. Nuolat pabrėžiama, kad ordino broliai neturi smerkti suklydusių žmonių, būtina palaikyti brolišką meilę tarp pačių brolijos narių, taip atkartojant dieviškąjį procesą – meilės galia kuriant makrokosmosą. Taip masonai sujungė dvi tradicijas – racionalistinę-švietėjišką ir magiškąją-renesansiškąją – teigta, kad žmogus yra sau pakankamas, pasikliaudamas savo protu, kita vertus, tvirtinta, kad žmogus taip pat priklausęs nuo Dievo: „bet kokia moralinė būtybė skolinga sau, visuomenei ir savo Kūrėjui“¹⁹.

MASONYBĖS RELIGINĖS PRIELAIDOS

Masonų santykis su religija, ar, teisingiau, Romos katalikų bažnyčia buvo gana dviprasmiškas. XVIII a. pradžioje brolijoje išsiskyrė dvi kryptys – viena kritikavo Katalikų bažnyčią, kita siekė palaikyti su ja glaudžius ryšius. Įtakingesnė

pasirodė pirmoji. Todėl 1738 m. popiežius Klemensas XII paskelbė bulę *In eminenti*, smerkiančią masonus ir draudžiančią priklausyti ložėms. Iš viso buvo paskelbta 17 tokių bulių, iš kurių garsiausia Popiežius Leono XIII *Humanum ge-*

nus. Taigi Bažnyčia priešinosi šiam švietėjiškam etiniam judėjimui. Kaip rašoma Vilniaus Vyriausios kunigų seminarijos istorijoje: „savo laiku Aukščiausia mūsų Krašto Valdžia dėl visuotinio gėrio visoje bažnyčiose Prakeikimą prieš slaptą Broliją dėl jos kenksmingumo skelbė; Dvasinė kolegija savo Nurodymuose išdėstė ypatingas priedermes visiems klebonams, kad ne tik paskelbtų šią Bulę pilnose savo Bažnyčiose, bet ir kad perspėtų parapijiečius“²⁰. Ypač daug dėmesio buvo skiriama Vilniaus universitetui. Šventų Jonų bažnyčios klebonui profesoriui Kùagiewiczziui taip pat prisakoma ištirti parapijiečių nuotaikas ir pasakyti karštą kalbą – grasinant net ekskomunikavimu – prieš profesorius masonus, kad šie išstotų iš brolijos.

Norimo poveikio tai nepadarė, nes bent jau Abiejų Tautų Respublikoje ložėms priklausė nemažai kunigų. Tarkim, 1812 m. atgimusioje ir Vilniuje įsikūrusioje *Uoliojo lietuvio* ložėje 1823 m. balandį buvo 23 nariai, iš jų 3 universiteto profesoriai ir 6 dvasininkai. Tuo metu jai vadovavęs katedros kanauninkas kunigas Mykolas Dluskis (Michał Dłuski), tada taip pat užsiėmęs ir mokslu bei filosofija, greitai įtraukė į jos gretas keliolika įtakingų kandidatų, tarp kurių buvo Vilniaus civilinis gubernatorius Aleksandras Lawińskis, gubernijos maršalka Sulistrowskis, vyriausiasis valstybės miškų valdytojas Lietuvoje Liudvikas Pliateris ir žinomas universiteto klasikinės filologijos profesorius G. E. Grodekas. Be to, reikia pastebėti, kad toje pačioje anksčiau minėtoje „Istorijoje“ skundžiamasi seminarijos dėstytojais ir seminaristais, kurie lankosi masonų susirinkimuose, vyks-

tančiuose šalia esančiuose Mykolo Römerio namuose²¹.

Leono XIII bulėje metaforiškai kalbama apie dvi – Dievo ir šėtono – karalystes. Masonams čia priskiriama šėtoniška neapykanta Jėzui Kristui. Tačiau kaip tik katalikiški kraštai tapo stipriais masonybės centrais. Bent jau Lietuvos masonams būtų sunku pritaikyti šiuos popiežiaus žodžius, kadangi jie kiekviename žingsnyje kalbėjo apie pamaldumą, o Dievą apibūdino tik pozityviai: „(...) masonas privalo pripažinti aukščiausią pasaulio Statytoją, kuris jį sutvėrė, ir kuriame gyvena didžioji išmintis“²². Pagal K. Narbutą, filosofijos laisvė negali būti priešinga (teisingai) religijai, kadangi „šia laisve besinaudojantis filosofas įsitikins teisinga religija arba, jei jis kitos religijos, grįš prie teisingos, nes teisingai religijai būdinga ne tik turėti paslapčių, bet ir neturėti nieko, kas priešinga protui“²³.

Galima abejoti, ar masonų minimas pasaulio Statytojas yra krikščioniškasis Dievas, ypač atsižvelgiant į tai, kad į ložes buvo priimami ir žydai, taip pat kitų konfesijų atstovai. Tačiau bent jau į lietuviškas ir lenkiškas brolijas buvo priimami tik tie žmonės, kurie tikėjo sielos nemirtingumu ir „tikruoju Dievu“²⁴. Bet koku atveju tikriesiems masonams religinė judėjimo pusė visada buvo itin svarbi. Jie siekė prasiskverbti į gilesnius religinės patirties sluoksnius, šią patirtį atnaujinti ir sustiprinti. Masonų judėjimas apėmė visus religinius požūrius ir nebuvo antikatalikiškas. Nors masonai nuolat buvo kaltinami bedievyste, patys jie skelbė religijos svarbą: „masonybė neturi jo-

kių bendrų normų, išskyrus teisingojo Dievo kulto ir moralės mokslo normas, arba nuo paties įsikūrimo neturi jokio kito tikslo, išskyrus šviesos, kurią spinduliuoja teisybė, pažinimą ir dorybių mokymąsi²⁵.

Kita vertus, masonai kovojo su bet koku fanatizmu bei prietarais. S. K. Potockis skundėsi „pasipūtusiais žmonė-

mis“, dėl savo nežinojimo susikūrusiais įvairiausių prietarų, kurie erzina „kaip žmogų slegianti našta“. Tad šis judėjimas, šalia Apšvietos ir Renesanso magijos tebegyvendamas senaisiais krikščioniškaisiais vaizdiniais, o kita vertus, atstovaudamas prigimties religijai, naikino konfesijų skirtumus tapdamas tikra tolerancijos mokykla.

PASAULIS KAIP DIEVIŠKŲ ŽENKLŲ KNYGA

Būtina aptarti ir kitą – itin reikšmingą ir daug ką viliojančią – masonų pažiūrų pusę, tęsiančią, nors iki galo nepermanenčią, renesansiškąją magijos bei okultizmo tradiciją. Masonų manymu, racionalių pradų supratimui reikia alegorijų ir simbolių.

Masonai sulaukia daug dėmesio dėl savo paslaptingumo, tad nuolat kyla klausimas, kokia laisvųjų mūrininkų tekstuose ir deklaracijose minimos paslapties (taip pat apeigų liturgijos, simbolių, atpažinimo ženklų) esmė. Kitaip sakant, kas priklauso vidinei, slaptajai (kartu ir paslaptinajai) masonybės puisei. Ji neprieinama ne tik brolijai nepriklausantiems žmonėms – baiminantis viešo profanavimo, bet ir masonams ji atskleidžiama pamažu, siekiant vis aukštesnės pakopos. Be to, manyta, kad tam nepasirengę žemesnių pakopų broliai negali suvokti visų alegorijų ir simbolių didybės bei paslapties, todėl juos, kaip ir Platono olos alegorijoje, į tą šviesą turi lydėti labiau išsilavinę broliai – meistrai.

Ir dar – ši paslaptis negali būti atskleista nesiekiantiems masoniškosios „savirealizacijos“, kuri yra grynai indivi-

duali. Šis individualus vidinių išgyvenimų procesas kaip tik ir yra didžioji paslaptis, kurią pažinti masonas siekia visą gyvenimą, kad ir kur ji benuvestų, ir kurios prisiekė neatskleisti. Kaip rašoma „Opis dziełan W.: Wschodu...“, „jos [masonybės – M. P.] aukštas ir erdvus tikslas tik amžiams yra paliktas pasiekti“²⁶.

Taigi masonybės esmė simboliškai atskleidžiama liturgijoje. Ritualo metu skaitomas tekstas atspindėjo tik vieną – formalizuotą, išorinę reiškinių pusę. Tačiau yra ir kita pusė, išreikšta simboliais, besikartojančiais žodžiais, gestais. BroLIAI įpareigojami pažinti teisingą simbolių, hieroglifų reikšmę, nes „pati gamta uždengia daugelį savo paslapčių. Siek [pažinti] gamtą, kad išgylintum į ją, susikurdamas pažiūras ir pažindamas iki galo“²⁷. Čia turimas galvoje gamtos pažinimas ne fizikine, o mistiškąja prasme.

Réglements pour une L. particulière rédigés... skaitome, kad ložė „yra vieta, atskirta nuo likusio pasaulio, kurioje sudėti paslapties planai, apžiūrėti juos gali tik karališkojo mokslo vaikai [t. y. masonai], svetima akis juos suterštų; tai dirbtuvės, kur išrinkti darbininkai kartu

lavinasi rašydami raštus, gautus iš D[idžiojo] pasaulio Statytojo; apvalyti darbą, tvirtėti abipusiškai ir palaipsniui kilti iki šviesos centro“²⁸. „Skaityti“ pasaulį tartum tam tikrą simbolių rinkinį – tai geriausias būdas sukurti bei daiktams suteikti dieviškus vardus, o drauge nusakyti moralumo principus, gyvenimo taisykles, pažinimo modelius. Visą krikščionybės istoriją gyvavo mintis, kad šis pasaulis bei jo daiktai yra netvarūs, be to, jie nėra tai, kas atrodo esą. Jie – kažką Kitą žymintys ženklai. Taigi į pasaulį žvelgiama kaip į kalbą, kuria Dievas kreipiasi į žmogų.

Dievas išpaudęs ženklus ir rašmenis į Gamtos Knygą. Visata skaitoma kaip Biblija. Kontempliuodami šią Knygą, masonai kontempliuoja patį Dievą, nes pačiame Gamtos centre esanti Dievo dvasia. Tai Gamtos ir visų daiktų pažinimo, kurio dėka žmogus tampa tobulėnis, pagrindas. Taip siekiama susigražinti Adomo prarastąjį Rojų.

Jei visas pasaulis pripildytas dieviškųjų ženklų, liudijančių esant kitą realybę, nenuostabu, kad ir masonai savo laiškuose naudojo įvairius simbolius. Šių simbolių pilna ir ant visų jų naudotų daiktų. Kaip pavyzdį galima paminėti Nesvyžiuje veikusios *Taikos šventyklos* (*Du Temple de la Paix*) ložės antspauda, gerai atspindintį visą masonų pasaulėžiūrą. Jame vaizduojama šventykla. Jos kupolas, primenantis karūną, baigiasi šešiakampe masoniška žvaigžde – sukryžiuotu trikampiu ir skriestuvu. Į šventyklą veda septyni laiptai, o viduje

matosi karūnuotas altorius. Šie laiptai simbolizuoja septynis masoniškus laipsnius (pakopas), kuriais kylant artėjama prie dieviškos išminties šviesos. Masonams „šviesos ieškojimas“ yra ir „tiesos, išminties ieškojimas“. „Tiesa“ ir „Dorybė“ taip pat tėra skirtingi to paties dalyko pavadinimai – ieškantis tiesos neišvengiamai kyla ir dorybės laiptais. Panašiai Vilniaus ložės *Gerasis ganytojas* antspaude pavaizduoti mentė ir trikampis – statybininkų įrankiai, simbolizujantys dieviškąjį kūrimo procesą.

Šią idėją, kad simbolis nurodo į slėpiną, žodžiais nenusakomą, nesuvalkiamą realybę – tam tikrą dieviškumo apraišką, iki galo neatskleidžiamą paslaptį – Lietuvos masonai perėmė iš mistinės (hermetinės-kabalistinės) Renesanso tradicijos. Nežinoma, kiek lietuviškų ložių masonų išmanė šią tradiciją, tačiau nereikėtų abejoti, kad aukščiausių laipsnių (*Rožės ir Kryžiaus*) laisvieji mūrininkai ją gerai žinojo. Pvz., *Gerajo ganytojo* ložės brolis de Thoux užsienyje mokėsi hermetizmo, kabalos, alchemijos paslapčių²⁹.

Reikėtų paminėti, kad 1818 m. J. Šimkevičius sumanė reformuoti masonus, norėdamas juos paversti vien intelektualine draugija – planuota atsisakyti visų simbolių, laipsnių – bet kokios mistikos. Tačiau ši reforma nepavyko. Kodėl visa tai buvo taip svarbu laisviesiems mūrininkams? Matyt, masonai taip siekė parodyti savo ordino senumą, svarbą bei išskirtinumą bendrame kultūros kontekste.

IŠVADOS

XVIII a. pabaigos–XIX a. pradžios Lietuvos masonai tęsė antropocentrinę Renesanso tradiciją, šios mistiškumą sujungdami su racionalistinėmis Apšvietos pažiūromis. Nors mintis apie glaudžius bei harmoningus žmogaus ir jį supančio pasaulio, *mundus minor* ir *mundus maior*, ryšius išryškėjo jau viduramžiais, būtent Renesanso hermetizmas bei kabala šias pažiūras papildė gerokai sudėtingesniu simbolizmu, o masonai įvedė racionalistinę Apšvietos kontekstą. Jau vėliau Renesanso žmogus jautėsi esąs atsakingas ne tik už save, bet ir už makrokosmoso tvarką. Ši tvarka buvo palaikoma kontempliatyviais apmąstymais, gilinimusi į paties žmogaus, aplinkinio pasaulio esmę, taip pat studijuojant įvairius menus, mokslus bei atveriant jų dieviškuosius klodus. Tuo tarpu masonai, perėmę renesansišką entuziazmą, siekė įgyvendinti Apšvietos projektą: žmogus, eidamas doros keliu ir taip siekdamas vidinės tobulybės, lavindamas „proto ir jausmų tinkamumą“³⁰, tęsia dievišką darbą, kurdamas laisvą visuomenę ir valstybę, paremtą pilietine savimone, savitarpio supratimu ir broliška meile.

Taip pat reikėtų pastebėti, kad masonas, visuomenės tobulinimą pradėdamas nuo savęs paties, tuo neapsiribojo. Kaip tikras Apšvietos pažiūrų skleidė-

jas jis privalėjo prisiimti atsakomybę už žmonių švietimą bei lavinimą, tikėdamas, kad tik tikros, visapusiškos ir pačios naujausios mokslo žinios, padedančios išsiugdyti kritišką poziciją ir tvirtas pažiūras, sustiprins kiekvieną žmogų bei apsaugos nuo nekenčiamų ydų: tamsumo, fanatizmo, pasyvumo.

Šio laikotarpio masonų ontologija neatsiejama nuo jų etikos. Masonų įsitikinimu, žmogus savo veikla atsakingas už pasaulio (o tuo pačiu ir Dievo) egzistenciją. Tam, kad žmogus galėtų tinkamai veikti pasaulį ir visuomenę, jis pirmiausia turi pažinti save. Lietuvos – Lenkijos masonų nuostatuose rašoma, kad savęs pažinimas yra viena svarbiausių laisvųjų mūrininkų priedermių. Šis savęs pažinimas susijęs su moraliai tinkama veikla. Tai du esminiai masonų tikslai. Masonai reikalauja pažinti save, kad būtų statoma vidinė dorovės šventykla – mažasis Saliamono šventyklos modelis, kad būtų išlaisvintas vidinis dieviškasis moralumo pradas. Moralus – tai toks elgesys, kuriuo nesiekama jokios materialios naudos. Moraliai nesielgiama ir iš baimės. Geru poelgiu siekiama kurti harmoniją, o aukščiausia harmonija ir didžiausia tobulybė yra Dievas. Taigi dorai besielgiantis žmogus tampa Dievo, atleidžiančio bet kokią nedėkingumą ir skriaudą bei suteikiančio malones, atvaizdu.

Literatūra ir nuorodos

¹ Im Hof Ulrich. *Švietimo epochos Europa*. – Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 119.

² Ten pat.

³ Raila Eligijus. Apšvieta // *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*. – Vilnius: Aidai, 2001, p. 46.

- ⁴ Ruso Žanas Žakas. Pastabos apie Lenkijos valdymą ir siūlomą jo reformą // *Filosofijos istorijos chrestomatija. Naujieji amžiai*. – Vilnius: Mintis, 1987, p. 349.
- ⁵ Maciūnas Vincas. *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje*. – Kaunas: spaustuvė „Varpas“, 1939, p. 52
- ⁶ Lempicki Stanisław. *Epoka wielkiej reformy*. – Lwów–Warszawa: Książnica Polska, 1923, p. 17.
- ⁷ Raila Eligijus. Apšvieta // *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*. – Vilnius: Aidai, 2001, p. 52.
- ⁸ Małachowski-Lempicki Stanisław. *Wolnomularstwo na ziemiach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1776–1822). Dzieje i materiały*. – Wilno: Publicznego skład w księgarni Sw. Wojciecha w Wilnie, 1930, p. 65.
- ⁹ Giese Alexander. *Laisvieji mūrininkai*. – Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 24.
- ¹⁰ Zaleski Stanisław. *O masonii w Polsce od roku 1738–1822*. – Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, 1908, p. 2.
- ¹¹ *Opis działań W.: Wschodu w Polsce*. – Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius, F 9-3112, 1820, p. 1.
- ¹² Ruso Žanas Žakas. Samprotavimas apie žmonių nelygybės kilmę ir pagrindus // Ruso Žanas Žakas. *Rinkiniai raštai*. – Vilnius: Mintis, 1979, p. 129.
- ¹³ *Règlement pour une Loge particulière rédigés par Ordre de la I. Et P.: L. (juste et parfaite Loge) du Bouclier du Nors a l’Orient de Varsovie 5784*, iš Zaleski Stanisław. *O masonii w Polsce od roku 1738–1822*. – Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, 1908, p. 42.
- ¹⁴ *Трактатъ Якова Шимкевича о значеніи общества вольныхъ каменщиковъ и обязанностяхъ членовъ этого общества (Deska D.: В. Іакѡба Шымкевича...)*. – LMAB RS, F 17-237/1,2, p. 43.
- ¹⁵ Ten pat, p. 31–32.
- ¹⁶ Malachowski-Lempicki Stanisław. *Wolnomularstwo na ziemiach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1776–1822). Dzieje i materiały*. – Wilno: Publicznego skład w księgarni Sw. Wojciecha w Wilnie, 1930, p. 64.
- ¹⁷ Ten pat, p. 65.
- ¹⁸ Stanisłovo Mickanievskio pareiškimas apie Vilniaus masonus ir savo veiklą masonų ložėje. – LMAB RS, F 151 – 496, 1821, p. 1.
- ¹⁹ *Opis działań W.: Wschodu w Polsce*. – LMAB RS, F 9 – 3112, 1820, p. 2.
- ²⁰ *Vilniaus Vyriausios kunigų seminarijos 1812–1825 m. istorija*. – LMAB RS, F 43-24548, p. 7.
- ²¹ Ten pat, p. 6.
- ²² Zaleski Stanisław. *O masonii w Polsce od roku 1738–1822*. – Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, 1908, p. 61.
- ²³ Narbutas Kazimieras. Logika, arba mąstymo ir daiktų apgalvojimo menas // Narbutas Kazimieras. *Raštai*. – Vilnius: Mintis, 1989, p. 99.
- ²⁴ Smoleński Władysław. *Przewrót umysłowy w Polsce wieku XVIII*. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979, p. 211.
- ²⁵ Malachowski-Lempicki Stanisław. *Raporty szpiega Mackrott o wolnomularstwie polskiem 1819–1822*. – Warszawa: Skład główny Gebethner i Wolff, 193-?, p. 67.
- ²⁶ *Opis działań W.: Wschodu w Polsce*. – LMAB RS, F 9-3112, 1820, p. 1.
- ²⁷ Malachowski-Lempicki Stanisław. *Wolnomularstwo na ziemiach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1776–1822). Dzieje i materiały*. – Wilno: Publicznego skład w księgarni Sw. Wojciecha w Wilnie, 1930, p. 66.
- ²⁸ *Règlement pour une Loge particulière rédigés par Ordre de la I. Et P.: L. (juste et parfaite Loge) du Bouclier du Nors a l’Orient de Varsovie 5784* // Zaleski Stanisław. *O masonii w Polsce od roku 1738–1822*. – Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, 1908, p. 103.
- ²⁹ Zaleski Stanisław. *O masonii w Polsce od roku 1738–1822*. – Kraków: Druk W. L. Anczyca i Spółki, 1908, p. 69.
- ³⁰ Ten pat, p. 41.